

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:2 – Sayı:3 - Şubat 2018

koynunda büyüdüük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

kaynakca.info
Türkiye Kaynakçası

Scientific Indexing Services

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŐE - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŐ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal POLAT - Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK – Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK – İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĐLU - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Őeyhmus Recai TEKOĐLU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ –Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN
Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN -GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL- Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat VURAL - Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ő. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Gülhan ATNUR - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal BAKIR - Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI - Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ - Erzurum Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU - İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif KORKMAZ - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat ERTEM - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN - Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ - Kafkas Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK - Bitlis Eren Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sedat BİNİCİ	13
KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ / HISTORICAL DEVELOPMENT OF THECONCEPT OF SPONTANEOUS ORDER	
Emre ÖZSOY	43
ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV / WITH 96. YEAR DEATH RELATIONS TURKISH DESCENT TURKOLOGIST NIKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV	
Hikmet ÇİÇEK	61
3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ / ANALYSIS OF NUMBERED 3 AND DATED H. 1162-1171/M. 1749-1758 ERZURUM JUDGEMENT REGISTERS	
Yunus Emre AYDIN	79
FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİP'TE FÂTİMİ - KUTÂME İLİŞKİLERİ (762 - 972) / THE ROLE OF KUTAME IN THE ESTABLISHMENT OF FATIMID EMPIRE AND RELATIONSHIPS BETWEEN FATIMID AND KUTAME IN MAGHRIB (762-972)	
Muhammet Nuri CEYLAN	99
KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ / TRADITION KURBAN CONTEXT RAINMAKING RITUAL / ERZURUM GOKCEDERE VILLAGE EXAMPLE	
Kürşat BARDAKCI	117
MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NİN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ / THE EGYPTIAN QUEEN CLEOPATRA'S DOMINANCE IN THE CILICIA TRAKHEIA	

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

HİSTORICAL DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF SPONTANEOUS ORDER*

Araştırma Makalesi

Sedat BİNİCİ**

ÖZET

Yirminci yüzyıl, insanlık tarihi açısından çok önemli tarihsel ve geleneksel kırılmaları temsil etmiştir. Merkezi planlamaya dayalı ekonomiler ve refah devlet gibi yapılar toplumun gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlamıştır. Lakin bu gelişme ve ilerleme, bireyin toplumdaki önceliğini sorun haline getirmiştir. Bireyi, özgürlüğü ve hukukun üstünlüğünü temel alan liberalizme olan ilgiyi azaltarak, toplumun totaliter bir yapıya dönüşmesine de zemin hazırlamıştır.

İşte kendiliğinden düzen kavramı, böyle bir ortamda bireylere ve onların özgürlüklerine verdiği değerle, toplumsal düzenin tasarımı bir şekilde dizayn edilmesine karşı çıkışı temsil etmiştir. Bu kavram, toplumun kendi değerleri ve tecrübeleriyle '*bir toplumsal düzenin varlığı*' fikrini ortaya koymuştur. Buna göre toplumsal düzen, insan tasarımı olarak değil, insan eylemleri sonucunda kendiliğinden bir evrim süreciyle ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısı, yani toplumu kendiliğinden düzen fikri ile açıklamaya çalışmak, toplumun totaliter bir yapıya dönüşmesine veya oluşmasına da engel olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Birey, Düzen, Tasarım, Kendiliğinden Düzen Kavramı.

* Makale Geliş Tarihi: 01.02.2018 Makale Kabul Tarihi: 23.02.2018

** Doktorant, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü, Felsefe Anabilim Dalı, sedatbinici_86@hotmail.com.tr

ABSTRACT

20th Century represented historical and traditional fractions that are very significant to human history. Centrally planned economies and the formations like welfare state contributed to the development and progress of the society. However, this development turned the priority of the individual in the society into a problem. This situation decreased the interest in liberalism which grounds on individual, liberty and superiority of law, and paved the way for turning into a totalitarian structure in the society.

Here concept of spontaneous order represented the revolt against designing the social order regarding the individuals and their value of liberty in such an environment. This concept put forward the idea of *'the existence of a social order'* with the society's own values and experiences. According to this, social order evolves not as a human design but as a result of human actions. This point of view that is trying to explain the society with the idea of spontaneous order has been regarded as an obstacle in the turning or evolving of the society into a totalitarian structure.

Keywords: Society, Individual, Order, Design, Concept of Spontaneous Order.

GİRİŞ: DÜZEN KAVRAMI

"Düzen içinde ilerleme, ilerleme içinde düzen" (Yaka 2011: 35)

August Comte

'Düzen' kavramı, sosyal bilimler içerisinde toplum teorisyenlerinin en çok söylem¹ haline getirdikleri veya tartıştıkları problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenin ne olduğu, mevcut düzenlerin nasıl evrildiği (Yazgan 2006: 209), ne ölçüde değişip ilerlediği ve de belirli bir dönemde bulunan düzen kalıplarının doğası ve niteliğiyle ilgili sorular, toplum teorisyenlerinin cevaplamaya çalıştıkları sorulardır. En geniş anlamıyla düzen, "bir takım şeylere ve amaca göre verilen kurallı durum, tertip, intizam; evreni, toplumu ya da hükümeti oluşturan, yöneten yasa veya kuralların tümü" (Türk Dil Kurumu 1974: 252) şeklinde tarif edilmektedir.

¹ "Söylem sözcüğü, oldukça geniş bir kavramsal içeriğe sahiptir: Burada söz konusu olan, felsefenin kendisi, her şeyiyle felsefe; konusuyla, benimsediği yöntem ya da yöntemlerle; bakış açısıyla ve somut olarak dile getirilişiyle, daha önceki zaman boyutuyla yer alan kendisiyle, her şeyiyle felsefenin kendisidir. Söylem, felsefenin sadece dilsel yanı değildir. Felsefe, konusuyla, konusuna yaklaşımıyla, bu yaklaşımı dile getirilişiyle bir bütündür." Bkz: (Çotuksöken 1991: 54)

Günümüzde bu kavram, büyük oranda insanlar arasındaki uyum ya da toplumsal barış olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Modern Çağ öncesi dönemlerde Tanrı'nın ve doğanın ya da her ikisinin önceden tasarlamış olduğu istikrarlı ve hiyerarşik düzenin sürdürülmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda düzen, insan ilişkilerinde düzenliliğin olması, kaosu olmaması olarak da görülmektedir. Bugün artık ayrıcalıklara ve sahip olunan güçlere göre dağıtılmış kapalı bir toplumla ilişkilendirilmemesi, düzen düşüncesine hala büyük değer verildiğinin kanıtıdır. Çünkü düzen, farklı çıkarları ve değerleri olan insanlara, toplum içinde kavgalara ve çatışmalara başvurmadan yaşamalarına imkân vermektedir (Ashford 2009: 127).

Düzen kavramı üzerine değerlendirme yapıldığı zaman, onun sadece çıkar toplumlara özgü olmadığı, insan dünyası dışında da bir düzenliliğin var olduğu pekâlâ görülmektedir. Nitekim dış dünyamızı çevreleyen fiziksel ve kimyasal düzenlilikler, biyolojik sistemler bir düzen örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktaş 2001: 56). Dolayısıyla yaşamın olanaklı olduğu her yerde – doğada, hayvanların alışkanlıklarında, insanların geleneklerinde ve yasalarında – görülebileceği gibi belli ölçüler çerçevesinde düzenin gerekli olduğu düşünülmektedir (Cevizci 1999: 278). Bu bağlamda insanlar da, belli hedeflerini yerine getirebilmek veya beklentilerini karşılamak için bir düzene ihtiyaç duymaktadırlar. Başka bir deyişle, bir toplumdaki bireylerin çok sayıdaki beklentileri veya amaçları, ancak düzenin varlığıyla olanaklıdır. İnsanın yaratılışından beri toplum düzeninin, nereden ve nasıl kaynaklandığı, insan zihnini meşgul etmiştir (Aktaş 2001: 56-57).

DÜZEN KAVRAMININ İKİ KAYNAĞI

“Kamusal kurumların mükemmeliyetçi açıklaması reddedilmelidir. Çoğulcu toplumlarda yaşıyoruz ve bu tür toplumlarda en iyi kuramsal düzenleme, farklı iyilik anlayışları arasında tarafsız kalanlardır.”(O’Neill,2001:19)

John O’Neill

Düşünce tarihinde düzene ilişkin soruşturma Antikçağa kadar geri götürülebilir. Bu dönemin düzen düşüncesi, kimi zaman Tanrı buyruğu, doğuştan gelen özellikler ve Tanrı tarafından seçilmiş olma; kimi zaman ise bilgili ve erdemli olma, düzenin kaynağını teşkil etmiştir. Kısacası, Antikçağda düzen algısı ve onun kaynağı, toplumun dışında bir aşkınlaştırma çabasıdır. Ancak Rönesans ile birlikte Antikçağın paradigması tersine dönmeye başlamış ve düzenin kayna-

ğını toplum içerisinde aramaya yönelik düşünceler çoğalmıştır. Bu düşüncenin arka planındaki en temel öge ise, Ortaçağ Felsefesinde var olan insanın yetersizliği ve yetkinsizliği düşüncesidir ki, bu da Rönesans ile birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Aydınlanma dönemiyle birlikte zirveye ulaşan bu düşüncenin temel amacı, insanı geçmişin otoriter baskısından kurtarmak ve ona ontolojik olarak sahip olduğu özgürlüğü yeniden kazandırmaya çalışmaktır. Aydınlanma paradigmasına göre insan, sadece kendi kaderini yönetmekle kalmayıp, aynı zamanda doğayı ve toplumu da kendi faydasına uygun bir biçimde tasarlayabilecek güce ve akla sahip bir varlıktır (Söğütü 2008: 197-198).

Aydınlanmanın rasyonel otonom öznesi, aklın gücüne dayanılarak, moral, sosyal ve siyasal teoriler geliştirilebileceği iddiasındadır. Ancak bu dönem sonrası eleştirmenlere ve özellikle de İskoç düşünürlerine göre, aklın gücünü bu şekilde abartmak hem insan doğasının gerçek mahiyetini anlamsız kılmakta hem de bu doğaya dayanan sosyal düzen üzerinde yıkıcı bir etki yapmaktadır (Duman 2010: 105). Ayrıca onlar, insan aklına duyulan bu aşırı güvenin² – Aydınlanmanın özgürlük idealiyle çelişkili olarak – toplumu totaliter, otoriter ve baskıcı yönetimlere götürdüğünü iddia etmektedirler. Nitekim Karl Popper'un ifadesiyle söylersek; '*Dünyayı cennet yapma ütopyasının sadece bir cehennemle sonuçlanmasıydı.*' (Söğütü 2008: 198).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, bir toplumsal düzenin kaynağında – Antikçağ paradigması ve onun bir uzantısı olan Ortaçağ Felsefesi dışta bırakırsak ya da Rönesans Felsefesi sonrası düşünce geleneğini düşünürsek – genel olarak iki farklı düşüncenin var olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan ilki, insan aklı, bir toplumsal düzenin kaynağı ve bu düzende meydana gelen bir takım sorunlara çözümler üretebilme yeteneği olan planlama (tasarım veya organizasyon) anlayışıdır. Diğeri ise, bizatihi insan doğasında ortaya çıkan kendiliğinden düzen düşüncesidir. Son zamanlarda sosyal bilimlerin alanında görülen önemli gelişmeler, insan doğasının ve tecrübesinin toplumsal kurallar oluşturma imkân ve yeteneğine sahip, sosyal ve siyasal canlılara döndürdüğü yönündeki klasik görüşün yeniden tartışılmasına neden olmuştur. Bu düşünce bize en

² İnsan aklına duyulan güven en etkili meyvelerini, hiç şüphesiz siyaset alanında vermiştir. Akılcılığı sosyo-politik alana taşıma ve toplumsal yaşamı da bilimsel yöntemlerle açıklama ve tasarlama çabası, 1830'lu yıllarda Fransa'da ortaya çıkan '*Pozitivizm*'le olmuştur. Modern bilime dayanan ve bir politika öğretisi geliştirmeyi amaçlayan pozitivizm, zaman içerisinde dünya ölçeğinde popülerlik kazanarak rasyonalist, bütüncü ve devrimci birçok projenin ilham kaynağı haline gelmiştir. Bkz: (Söğütü 2008: 198).

azından, insanın sosyalliğinin doğasında³ nelerin olduğu veya nelerin olmadığı hakkında daha doğru fikirlere sahip olmamıza imkân tanımaktadır (Fukuyama 2009: 185-186).

Planlama düşüncesi, topluma yeni bir bilim anlayışı, siyasal düzen, iktisadi düşünce tarzı ve ahlak anlayışı sunmaktadır. Bu düşüncenin gerçekleşmesi (kendi kendine bırakılmayacak kadar) evrensel zorunluluk olduğu için, önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Böyle bir süreç ve yöntem kendiliğinden meydana gelmeyecektir. Bu süreçte devlet, ideoloji ve zaman itici güç olarak devreye sokularak, bütün değerlere bir müdahaleyi temsil edecektir (Çetin 2004: 101). Bu değerlere karşı müdahalenin meşru bir zemine oturtulması için bir ‘üst akıla’(liderlik) veya ‘üstün güce’ (devlet) (Çetin 2004: 102). gereksinim olduğu varsayılmaktadır. Buna paralel olarak, yirminci yüzyıl boyunca birçok sosyalist planlamacı düşünce, toplumu kendiliğinden gelişen bir düzenden ziyade, akıl yoluyla tasarlanabileceği görüşünden yola çıkmaktadır. Bu varsayım, söz konusu ‘üstün’ düzeni tasarlayanların, bunu yerine getirebilmek için yeterli bilgi ve güce sahip oldukları düşüncesine dayanmaktadır (Gamble 1997: 27).

Planlama düşüncesi, özellikle de günümüzdeki modern bilgi çağının karşı karşıya kaldığı ve büyük bir sorun olarak gördüğü teknolojik ve ekonomik değişim karşısında, diğer düzen teorilerinin toplumsal düzeni koruyup koruyamayacağı şüpheli olduğu için, vazgeçilmez bir teori olarak görülmektedir (Fukuyama 2009: 25). Buna göre toplumsal olgularda amaçlı veya bilinçli örgütlenme, insan aklı tarafından yönlendirilmeyen kendiliğinden süreçlerin sonuçlarından her zaman üstündür veya daha önceden planlanan herhangi bir düzen, diğer düzen teorilerine göre siyasal ve sosyal gelişmeyi daha derinden etkilemektedir (Hayek 2004: 251).

Bu nedenlerden dolayı planlama düşüncesi, toplumlar için vazgeçilmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu düşünce karşısında yer alan Hayek’e göre, tarih boyunca din adamları, bilginler veya düşünürler, planlama

³ İnsan, doğası gereği tek bir birey olarak kendi ihtiyaçlarını giderecek durumdan yoksun olması gerçeği, onu diğer bireylerle etkileşim içine sokmaktadır. Bireyin bu etkileşim tarzının, insan evrimiyle yaşıt olduğu düşünülebilir. Ancak her şeyden önce insanın önde gelen özelliği, onun tek başına bir varlık olmaması veya toplumsal bir varlık olmasıdır (Wells 1984: 85). Toplumsal bir varlık olan insan, içinde bulunduğu toplumun davranışlarını, değerlerini, adetlerini, geleneklerini vb. öğrenerek toplumun fonksiyonel bir üyesi olması gibi önemli bir işleve sahiptir (Burcu 1998: 177). Bu anlamda insanın en önemli özelliği, bireylerin birbirlerine karşı belli psikolojik tavır ve tepkileri geliştirmiş olmalarıdır. Onların genel bir çıkar birliği ve birlik ruhu vardır veya olması gereklidir (Wells 1984: 120).

düşüncesiyle insanın iyiliğini, faydasını, iyi bir hayat içinde standartların en yüksek düzeye çıkarılmasını ve aynı zamanda hürriyeti, adaleti ve refahı her zaman insanın iyiliği ve faydası için yapmadılar mı? Bunlar gibi toplumun yaşam seviyesini artırmaya çalışan önde gelen insanların yapmış oldukları, niçin şimdilerde gerçek mahiyetinden ziyade, insanlara ve toplumlara zararlı (kölelik, sefalet, savaş ve acı gibi) neticeler ortaya çıkarmaktadır? Neden insanlık faydasına yapılmak üzere çıkılan bu yolda insanların zararına dönüşen bir duruma karşı karşıya kalınmıştır? Aslında onların yapmış oldukları, planlı bir düzenle toplumun refahını tesis edebilme arzusudur. Hangi bilim adamı, düşünür ve din bilginine bakarsak bakalım, hepsinin nihai amaçları insanın mutluluğunu ve refahını gerçekleştirmektir. Bu ister kendi toplumlarında isterse başka toplumlarda olsun, hepsinin amaçları aynı noktada buluşmaktadır. Bu gibi insanlar aynı zamanda toplumların mutluluğu ve refahı için belli sistemler de öngörmektedirler. Ancak niçin bu sistemler, sonuçta insanın faydasına değil de zararına olmaktadır? (Hayek 2010: 31-32)

Öte yandan Aristoteles'e göre de, gerçekten bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeye ulaşmaya çalışmışlardır. Eğer bütün topluluklar iyi ve yararlı şeyi arzularsa, toplulukların en üstünü veya otoriteleri de en yüksek iyiyi amaç edineceklerdir (Aristoteles 2009: 7). Ancak Hayek göre insanoğlu gerçeği görmese de veya görmek istemese de, dünyayı bugünkü duruma getiren yeni fikirlerdir veya insanların iradeleridir ya da insanın en yüksek iyiyi aramasıdır. İnsanı ve toplumu idare eden ve etmekte olan idealler, istikbal için gerçekleşecek amaçlar olarak görülmeye devam etmektedir. Aynı zamanda bu idealler, modern dönemle birlikte insanoğlunu olumlu ya da olumsuz yönde ne kadar değiştirmiş olduğunu (Hayek 2010: 33-34) ve insanın özüne uygun olmayan şeylerle de devam ettiğini bir türlü farkına varamamaktadırlar. Dolayısıyla planlama düşüncesini hayata geçirmeye çalışan bir takım düşünürler, insanın yüzyıllardır göstermiş olduğu gelişmeyi ve her insanca yapılan ideali sonlandıracak olan ilkel bir yasadızlık durumunu hazırlamışlardır.⁴

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMI

“Gazetelerde ve seçkin kişilerin konuşmalarında tekrarlana gelen, herkesçe bilinen ama çok hatalı olan görüş, yaptığımız şeyin düşünce alışkanlığını

⁴ Hatta bu noktada aynı yazarın ifade ettiği şu düşünceleri savunanların kendiliğinden düzen üzerine ileri sürdükleri fikirleri yeniden gözden geçirmeleri yerinde olacaktır: “Faşizm ve Nazizm gibi kötülükleri, yalnızca akla başkaldırı ya da kabilecilğe geri dönüş hareketi olarak görmenin büyük bir yanlışlığı olduğunu ileri sürer. Tersine bunlar, uzun bir kültürel evrim sürecinin ürünleridir. Bunları doğuran etkiler pek çok ve pek çeşitlidir.” Bkz: (Burns 1984: 295).

geliştirmemiz gerektiğidir. Oysa gerçek tam tersidir. Uygarlık, üzerinde düşünmeksizin gerçekleştirdiğimiz önemli işlerin sayısındaki artışla gelişir.” (Hayek 2007: 173).

Alfred Whitehead

Planlama düşüncesinin toplumlara getirmiş olduğu bu olumsuz durumları ortadan kaldırmak için – modern dönemin karmaşık yapısına uygun bir şekilde – klasik epistemoloji, 19. yüzyılda bir değişim geçirmiştir. Bu değişimle birlikte, düzenden tarihe kadar, durağan fikir olan üstün akıllarla toplumu değiştirme ve dönüştürme fikri yerini evrim fikrine bırakmıştır ki; bu fikir, yeni bir paradigmanın başlaması demektir (Shayegan 2012: 57). Aslında evrimci bilgi kuramının keşfetmiş olduğu temel prensip, bilginin yanılabilir olduğu ve tümevarım ile tündengelim, *a priori* ile *a posteriori* gibi yöntemlerin aslında birbirinden ayrı birer yöntem değil, birbirini tamamlayan yöntemler olduğudur (Alada 2010: 53). Böyle bir durum sadece iktisadi bilimde değil, aynı zamanda toplumsal istikrarın hedefi ve önceliği; bireysel, sınıfsal, kuramsal ve kamusal tepkileri de göz önünde tutan kendiliğinden düzen anlayışı olarak anlaşılmalıdır (Alada 2010: 54). Kendiliğinden düzen geleneği, insan bilgisinin ve aklının sınırlı olduğunu dikkate alarak, toplumsal düzeni, insan tasarımı değil, insan eylemlerinin niyetlenmemiş sonucu olarak görmektedir. Bu gelenek aynı zamanda, geçmişteki sosyal kurumların kendiliğinden düzenler olarak nasıl geliştiğini ve insanların farklı planlarını, tercihlerini koordine etmeye nasıl hizmet ettiğini anlatmaya çalışmaktadır (Horwitz 2011: 92).

Bu bağlamda Bernard Mandeville (1670-1733), David Hume (1711-1776), Adam Ferguson (1723-1816) ve Adam Smith (1723-1790)’e kadar uzanan kendiliğinden düzen geleneği, daha sonraları Avusturya Okulu’nun kurucusu Karl Menger (1840-1921) ve Ludwig Von Mises(1881-1973) tarafından geliştirilmiştir (Yıldırım-Duman 1998: 240). Ancak kendiliğinden düzen kavramının en özgün hali Friedrich August von Hayek(1899-1992) de bulunmuştur. Mandeville, Hume, Smith ve Ferguson gibi İskoç Aydınlanmacılar, şüpheli ve anti-rasyonalist geleneği canlandıran düşünürlerdir. Bunlar, sosyal evrimi ve toplumsal değişimi anlamak için anti-rasyonalist kavramların öneminde ısrar etmişlerdir. Yani bu gelenek içindeki düşünürler, toplumsal düzenin nasıl oluştuğuna ve korunduğuna yönelik belirli bir metot önererek, düzen, dil, hukuk, piyasa gibi kurumların, tek tek bireylerin etkileşimi sonucu ‘*spontan*’ bir şekilde

meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Onların her birisi için toplumsal kurumlar, bir üst akıl tarafından tasarılanmamış bir biçimde kendiliğinden gelişmiştir. Bu kurumlar kendiliğinden geliştikten sonra, başka birçok kurumun gelişimine de imkân vermişlerdir (Gamble 1997: 26. Ayrıca Bkz: Karakaş-Alp 2006: 7).

Hume, bir insanın gelecek üzerine bilgi sahibi olamayacağı öncülünden yola çıkarak, aklın tek başına orijinal bir fikir ortaya koyamayacağını düşünmüştür. Smith, insanın doğru ve yanlışla ilgili ilk ve temel ilkelerini akılla bulabileceğimiz fikrinin tamamen saçma ve anlaşılmaz olduğunu söylemiştir. Ferguson ise, toplumdaki bireyin her eyleminin gelecekteki sonuçlarını bilmeden yaptığını ve mevcut kurumların planlı bir aklın aracılığıyla değil, insani eylemlerin sonucunda meydana geldiğini savunmuştur (Başdemir 2005: 29). Başka bir deyişle Ferguson, toplumun kendiliğinden düzen için ‘*insan tasarımının değil, insan eyleminin sonucu*’ olduğunu öne sürmüştür. Menger ise hukuk, dil, piyasa ve devlet gibi kurumların tarihi gelişmeyi amaçlayan veya kendiliğinden meydana gelen sonuçları olduğunu iddia etmiştir ki, bu listeye Mises’de parayı eklemiştir (Yıldırım-Duman 1998: 240).

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENLERİ

“*Düşünce dizgesinde, doğru fikrin yanlış fikir karşısındaki anlık zaferine tanık oluyoruz; o zaman, fikrin örflere karşı da öylesine çabuk zafer kazanacağını sanıyoruz. Oysa örfleri zaman oluşturmuştur, tıpkı sabırla, ağır ağır dağları oluşturduğu gibi; onları zaman, günler boyunca çalışarak yıkabilir. Dağlar süngü darbesiyle devrilmez.*” (Shayegan 2012: 71)

D. Shayegan

Mandeville’den Hayek’e giden kendiliğinden düzen geleneği, anti-rasyonalizm veya anti-rasyonalist ahlak anlayışı olarak belirlenebilir (Köktaş 2010: 380). Bu kendiliğinden düzen geleneğini ilk ifade eden düşünür, *Arı Masalı* (*The Fable of the Bees*) adlı kitabıyla Bernard de Mandeville olmuştur. O, bu eserinde bireylerin ‘*kişisel çıkarları*’ gibi ‘*kişisel kötülükleri*’nin de bütün toplumun faydalanacağı ‘*kamusal faydalar*’ olduğunu vurgulamıştır. Mandeville, farklı amaçlarla hareket eden bireylerin, hiç kimsenin amaçlamadığı veya öngöremediği bir ticaret toplumunu meydana getirdiğini iddia etmiştir (Ashford 2009: 128). Ona göre, kişisel çıkarın olmadığı bir toplum ne zengin olabilir, ne keşifler yapabilir, ne de ticaret veya sanayi toplumu olabilir. Bunun için Mandeville *Arı Masalı* adlı eserinde, toplumdaki bireylerin ahlaklı ve erdemli ol-

malarının düzeni meydana getirmediğini; aksine düzenin, bireylerin toplumda kendi öz çıkarlarını ön planda tuttıkları zaman gerçekleşeceğini anlatmaktadır (Gökberk 2008: 331).

Bu bağlamda Mandeville, insan doğasının, ussal ve topluma yönelik olmaktan ziyade, tutkulu ve bencil olduğunu savunmaktadır. Hatta o, insanın bu tutkulu ve bencil yapısını minimale indirme kanısında hiç değildir; aksine kendini beğenmişliğin, kıskançlığın, tutkuların ve hırsın hem insanın kendisine hem de toplumsal düzenin gelişimine ve ilerlemesine katkı sağlayacağı fikrindedir. Dolayısıyla Mandeville, Hristiyan öğretisinin temel dayanağı olan insanın kendisini yadsıması idealini ve ortak yarara yönelik düşünce geleneğini eleştirerek, toplumun egemen ahlaki paradigmasını yok sayma eğilimindedir (Horne 1995: 98).

Gerçekten de Mandeville, bir toplumsal düzenin gelişiminin, bireyin akıllı bir varlık olarak belirlenmiş bir amaca yönelmesinde değil, aksine bireyin, tüm toplumun amacından mutlak surette farklı olduğunda veya kendi çıkarını düşündüğünde gerçekleşeceğini iddia etmiştir (Sena 1976: 367). Yani insanın egoist eğilimleri, genel çıkara ve toplumsal düzene daha uygun olmuştur (Sena 1976: 368). Dolayısıyla Mandeville, toplumsal düzenin gelişimini, sayısız bireysel eylemlerin (egoist eğilimlerin) tasarlanmamış ürünü olan kendiliğinden düzen düşüncesinde görmüştür. Başka bir deyişle o, karmaşık sosyal yapıların doğuşunu ve gelişimini açıklamak için kendiliğinden düzen teorisini kullanmıştır. Bu anlamda Mandeville, insan aklının mükemmelliği ve onun toplumla ilgili her şeyi bilme gücünü eleştirerek, toplumsal kurumları birçok kuşağın uzun süre oluşturduğu deneyim ve tecrübelerle dayandırmıştır. Bu anlayış onun, ahlak felsefesini – açıkça egoizm üzerinde temellenen bir yazarın etkisini kabul etmekte isteksiz olanlar dışında – takip eden İskoç düşünürlerine bıraktığı en önemli miras olarak görülmüştür (Köktaş 2010: 284). Mandeville ve İskoç filozoflara göre, toplumsal yaşamı incelemenin temeli, toplumsal faaliyetlerin amaçlanmamış sonuçlarıdır, yani toplumsal düzen de incelenmesi gereken şey, beşerî tasarımı değil, insan eylemlerinin sonuçları olan düzenlerin nasıl ortaya çıktığıdır (Madenci 2009: 135).

Öte yandan İngiliz ampirist düşünürü David Hume, sadece çeşitli felsefi ve toplumsal sorunlara yönelik şüpheci bir tavrı benimsemiş olmasıyla değil (Çiğdem 2009: 66), aynı zamanda rasyonalizme yönelik karşı yazılarıyla, gele-

neğe ve tecrübeye verdiği önemle ve bilgi felsefesi alanında rasyonalist nedensellik⁵ fikrini eleştiren tezleriyle, kendiliğinden düzen fikrinin öncülerinden biri olmuştur. Hume, kendi dönemindeki fikir ve düşünce çevrelerinin hâkim olduğu rasyonalizme eleştiriler getiren önemli filozoflardandır. Onun epistemolojisinde bunu açık bir şekilde görmekteyiz. O, olaylar arasında var olduğuna inanılan mutlak nedenselliğin, rasyonalistlerin savduğundan çok daha farklı olduğunu ve aslında neden-sonuç ilişkisinin ise, insanların alışkanlık ve bekleyişlerinden başka bir şey olmadığına ısrar etmiştir. Bu anlamda Hume, rasyonalizme yönelik eleştirilerini sadece epistemolojik bağlamda değil, aynı zamanda sosyal teoride de sunmuştur. O, akla dayandırılan doğal hukuk ve sosyal sözleşmelerin, hiçbir temeli olmadığını ifade etmiştir (Yayla 2000: 59).

Hume'a göre, insanın akıl yürütmesinin iki türü vardır: İzlenimler ve ideler. İzlenimler, insanın duyarken, görürken, sever ve nefret ederken, arzularken yaptığı duyular; ideler ise, hatırlama ve hayal gücü tasarımlarıdır. İnsan idelelerin bilincini veya gerçek mahiyetini, ancak herhangi bir izlenime girdiğinde anlamaktadır (Gökberk 2008: 307). Bu akıl yürütme türleri, olgu ve varlık konularıyla ilgili olarak *a posteriori* akıl yürütmeler ve çıkarımlardan ibarettir. Bunlar aynı zamanda *a priori* bir zorunluluk değillerdir (Öymen 2013: 284). Bunun için Hume bütün çalışmalarında insan aklının yanılabilirliğini ve yetersizliğini özellikle vurgulamaktadır. O, insanın ve varlığın epistemolojik kaynağı hakkında, toplumsal düzenin ve onun amacıyla ilgili problemler konusunda, açık ve doğru cevaplar bulmada aklın yeterli olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla insan aklı, düzenin ve onun amacının farkında olmadığı gibi, iyi ve kötü arasındaki ayrımı ortaya koyabilecek bir bakış açısına da sahip değildir (Hanratty 2002: 56). Bu açıdan Hume, rasyonalist bir insan anlayışına karşı çıkararak, toplumsal değer yargıları ile insan eylemlerinin ve seçimlerinin temelinde duyguların ve tutkuların olduğunu, istencin eyleminde itici gücün duygular ve tutkular olduğunu ifade etmektedir (Öymen 2013: 284). O, aynı zamanda fikirlerin, değişim özelliğine sahip izlenimlerden ya da alışkanlıklardan meydana geldiğini vurgu-

⁵ Hume Nedenselliğin, "iki farklı olay arasında sürekli bir ardışıklığın, izlenimler vasıtasıyla deneyim edilmesi durumunda, söz konusu iki olay arasında bir nedensellik ilişkisi olduğuna dair bir düşünce ve inanç olduğudur. Bir olayın neden ve etki diğer olayın da sonuç ve tepki olduğunu düşündüğümüzü ve ne zaman aynı neden ve etki meydana gelse yine aynı sonuç ve tepkinin ortaya çıkacağına inandığımızı, böylece iki olay arasında *a posteriori* bağlamda zorunlu bir ilişki olduğuna inandığımızı, ancak bunun *a priori* bir zorunluluk olmadığını söyler." Bkz: (Öymen 2013: 288-289). Yani iki olayın birbiri ardına gelmesi, onlar arasında neden-etki denilen bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaz. Dolayısıyla nedensellik, ne doğrudan doğruya bilinir, ne de bir araç vasıtasıyla bilinebilir. O hiçbir şekilde bilinemez. Bkz: (Gökberk 2008: 309).

ladığı için fikirler zorunlu ve kesin bir şey de değildir (Sena 1976: 471).

Hume'a göre, insan tarafından sağlanan bilgi, diğer bilgilerin nasıl ki tek ve sağlam temeli ise, aynı zamanda insan bilgisine verilebilecek tek ve sağlam temel de, ister istemez tecrübe veya deneyim olacaktır (Hume 1945: IX). Buna göre bilgilerimiz ve düşüncelerimiz ne kadar karmaşık olursa olsun, açık bir şekilde görülmektedir ki, bu bilgi ve düşünceler, duyuların veya geçmişteki duyguların kopyaları olan basit fikirlere geri götürebilecektir. İlk bakışta, duyu bilgisinden en uzak görünen fikirler bile, iyi araştırma ve inceleme yapıldığında, aslında onun kaynağının duyular olduğu anlaşılacak ve böyle bir araştırma ne kadar geri götürülürse götürülsün, her fikrin benzer bir izlenimin kopyası olduğu görülecektir (Hume 1945: 25-26).

Dolayısıyla Hume, bütün bilgilerin duyu deneyime dayandığını düşünmüştür. Bununla birlikte o, duyu deneyiminin rasyonel bir şekilde temellendirilmesine karşı çıktığını, nedensellik (determinizm) probleminde olduğu gibi, bilgilerimiz genellikle rasyonel temeller yerine, psikolojik kavramlarla açıklanabilecek zihni süreç ve işlemlerin sonuçları olduğunu vurgulamıştır. Kısaca, rasyonel olarak temellendirilmiş bir bilginin Hume açısından hiçbir geçerliliği yoktur. Ayrıca Hume etik konusunda da anti-rasyonalist gelenek üzerinde bir tavır takınarak, tutum ve davranışlarımızın rasyonel ilkelere ve belirli davranış kalıplarına göre düzenlenmediğini, aksine bunların insanların birbiriyle kurdukları ilişkilerden kaynaklanan izlenimlere göre yönlendirildiğini iddia etmiştir (Çiğdem 2009: 68).

Hume'un, ahlakın rasyonel olmasına şiddetle karşı çıkması ve bu alandaki bilgilerin kaynağının izlenimler olduğunu ifade etmesi, onun yapmış olduğu şu akıl yürütmeden de açık bir şekilde görülebilir: "Her insanın, kendisini adalet ve hakkaniyete itaat etmeye bağlayan güçlü çıkarı algılamak için yeterli öngörüsü bütün zamanlarda olsaydı ve şimdiki hazzın ve faydanın çekiciliklerinin tersine, genel ve aynı bir çıkara yönelik istikrarlı bağlılığında directmek için yeterli hafıza kuvveti olsaydı, bu durumda hükümet veya siyasi toplum gibi bir şey hiçbir zaman olmazdı; fakat her insan, kendi doğal özgürlüğünü takip ederek, bütün insanlarla tam bir barış ve uyum içinde yaşardı." (Hume 2010: 47)

Yine Hume epistemolojik bağlamda çözümlemesini genel olarak duyular, akıl ve imgelemin üzerinden yapmaktadır. Bunlardan aklın rolünü çok sınırlı tutarak, bilgide asıl önemli olanın duyular ve imgelem olduğunu vurgulamaktadır.

O, bu anlamda ahlaki rasyonelleştirme yönündeki tüm kurgulamalara şiddetle karşı çıkararak, akli duyu deneyiminin kölesi olarak görmektedir. Hiçbir zaman aklın duyu deneyimine hizmet etmekten ve boyun eğmekten başka bir görevi olduğunu iddia etmemektedir (Duman 2010: 99). Dolayısıyla Hume için akıl, deneyimin yardımını olmaksızın gerçek bilgiye hiçbir zaman, hiçbir çıkarsamayla ulaşamaz. Bu anlamda bilgiyi elde etmede yetersiz olan akıl, moral kuralların, sosyal düzenlerin ve kurumların oluşturulmasında belirleyici değildir. Nitekim Hume için gelenek, adalet ve tecrübeyle ilişkili bilgiler ve kuralların insan hayatı için çok önemlidir (Yayla 2000: 67) ve kendiliğinden düzen için vazgeçilmezdir. Aynı zamanda aklın sınırlı olduğunu vurgulayarak ahlak, adalet, özgürlük, hukuk, dil ve para gibi toplumsal kurumların insan aklının bilinçli tasarımı olmadığını, bunların tarihsel süreç içerisinde insan doğasının ve sosyal gerçekliklerinin etkisiyle kendiliğinden oluştuğunu ifade etmektedir (Aktaş 2001: 14).

Sonuç olarak Hume'un kendiliğinden düzene en önemli katkısı, “toplumda ‘akli kurgulamanın’ yerini ‘kendiliğindenliğin’ – ‘kurucu aklın’ yerine ‘evrimci aklın’ – almasıdır. Hume’a göre toplumsal yaşam, ne bir ‘firma’ gibi sözleşme veya kontrata ne de rasyonalistlerin ileri sürdüğü ince fakat hayali sistemlere değil, temelde alışkanlıklara, geleneklere ve göreneklere dayanmaktadır.” (Mollaer 2004: 177) O, toplumsal hayatın oluşumu ve gelişimi aşamasında insana en önemli rehberin alışkanlık olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır: “Tecrübemizi kendimiz için faydalı kılan ve bize, gelecek için, geçmişte görülmüş olayların akışına benzer bir akış umduran, yalnız bu prensiptir. Alışkanlığın etki ve nüfuzu olmasaydı, biz, bellek ve duyular için doğrudan doğruya hazır olanın ötesindeki her olgudan tamamen habersiz olacaktık.” (Hume 1945: 65-67)

Toplumsal düzenin meydana gelmesinde kendiliğinden düzeni savunan diğer bir düşünür Adam Ferguson’dur. Ona göre toplumsal düzen ve onun kurumları, çok sayıda insanın – aydınlanma olarak ifade edilen dönemde bile – geleceğe yönelik gerçekleştirdiği bir dizi bilinçdışı eylemler veya davranışlardır. Gerçekten de Ferguson, günümüzde hazır olarak bulduğumuz toplumsal düzen ve kurumları, insan eylemleri sonucu olarak tesadüfen bulunduğunu vurgulamaktadır (Duman 2006: 149). Nitekim düzen oluşumu Ferguson için insanın eylem güdüsü tarafından meydana gelmektedir. O, toplumsal durumu akıl ve yapaylıktan ziyade, doğa ve içgüdüye dayandırmaktadır. Hiçbir kurum sözleşmeyle olmadığı ve hiçbir devlet bir planlamadan doğmadığı için toplumlar akıldan ziyade, deneyim ve içgüdüyü referans almaktadır (Köktaş 2010: 291).

Ayrıca Ferguson, insanın toplumsal varoluşunun sonuçlarıyla ilgili olarak toplumdaki çatışma ve barış halinin toplumsal hayatın gerçekleri olduğunu kabul etmekte ve bunlara pozitif bir anlam yüklemektedir. Ona göre insanın, ancak düşmanlık ve kindarlık duygularından yola çıkılarak, dostluk ve arkadaşlık düşüncelerine varılabilir. Dolayısıyla Ferguson için çatışma ya da savaş, insanların ve toplumların vazgeçilmez gerçekleridir (Çiğdem 2009: 73). Bunun sonucu olarak Ferguson'un insanı, egoist bir varlık olarak görmesine ve özgeciliğe karşı çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü o, insanın kendisini koruma yeteneğine sahip varlık olduğunu düşünmektedir (Sena 1976: 115).

İskoç felsefeci ve toplum bilimci olan Ferguson Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Deneme (*Essay on the History of Civil Society*) adlı eserinde, insan aklının barbarlıktan uygarlığa geçişinin evrimini araştırır (Robertson 1994: 260). Ferguson bu eserinde, toplumların otoriter ve kabile yapısından, sivil ve uygar yapıya doğru dönüşümünü açıkladığı için onun sosyal evrimci olduğu savunulabilir. Ona göre toplumlar evrimleşerek, hukuk sistemi ve yasalarının belirlendiği sivil ve uygar toplumlar haline gelmişlerdir (Kuyucuoğlu 2015: 677). O, her toplumun dışardan herhangi bir müdahale olmaksızın veya bizihi üst otoriteler tarafından toplumu dizayn etmeksizin, bütün toplumların sivil ve uygar toplumlar haline geleceğini iddia etmiştir. Bu durumu meydana getiren temel öge hiç kuşkusuz Ferguson için, insan doğasıdır. Ona göre insan doğası, her yerde ve her dönemde aynı özelliklere sahiptir (Bock 2006: 105. Sena 1976: 115). Ferguson, insan doğasında bulunan bu özellikten dolayı, her toplumun sivil ve uygar toplumlara ulaşabileceğini vurgulamıştır. Bu noktada Ferguson şöyle der: “İnsanoğlu her zaman eline aldığı konuyu iyileştirme peşinde olacaktır ve bu niyetini nereye giderse birlikte taşır, ister kalabalık kentin sokaklarında olsun, ister ormanın yabanlıklarında...Durmaksızın yeniden düzeltimlerle uğraşır ve sürekli olarak yanlışlarıyla birlikte yaşar...Ama hızlı ve acele geçişlerde bulunmayı düşünmez; adımları ilerlemeye yönelik ve yavaştır...Adımlarını yavaşlatmak ya da hızlandırmak aynı derecede güç gibidir...Kalkar da çalışmanın sona ermesini ya da yan gelip yatılmasını istersek, insan doğasını yanlış anlamış oluruz.” (Bock 2006: 102)

Ferguson'a göre toplumların gelişimi ve ilerlemesi, proje veya projelerin ürünü olmamıştır. Aksine bu durum ticaretin ve iş bölümünün⁶ büyümesiyle bir-

⁶ Ferguson'un toplum teorisinde önemli olan iş bölümü, toplumsal gelişmenin ve ilerlemenin hem vazgeçilmez bir ögesi hem de bireyleri yabancılaştırıcı bir unsur olarak görülür. Bkz: (Çiğdem 2004: 72-

likte kendiliğinden meydana gelmiştir. Ferguson, toplumların barbarlıktan uygarlığa geçişine yönelik ilerleme sürecinde spesifik nedenler ileri sürmez. Onun için ilerlemenin iki özelliği vardır: Aşamalılık ve kendiliğinden karakteridir. O, karmaşık toplumsal yapıların kökenine ilişkin kurucu bir zekânın varlığını varsaymayan bir açıklama ileri sürmektedir. Ferguson'a göre bu gibi toplumlar bilinçli bir şekilde amaçlanmayan sayısız bireylerin eylemlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir. Yani toplum, tasarımı bir şekilde değil; bir dizi kısa dönemli özel amaçlar güden insan eylemlerinin sonucu olarak kendiliğinden oluşmaktadır (Köktaş 2010: 278).

Öte yandan Adam Smith'de ise '*kendiliğinden düzen*', modern dünyadaki milletlerin zenginliği, devletlerin ticaret ve değişim kalıplarını bireye empoze etmesi değil, sayısız bireyin kendi amaçlarını izlemeye özgür olmasından kaynaklanan düşünce geleneği olarak anlaşılmıştır. Her birey kendi amacını ve faydasını izlerken, birey farkında olmadan başkalarının iyiliğine de katkıda bulunmuştur. Bu olgu Adam Smith'te '*görünmez el*' kavramıyla ifade edilir (Aktaş 2001: 19). Smith'e göre insan doğası gereği, eylemlerinin ne gibi sonuçlar meydana getireceğini görelilik olarak bilemez. Peki, böyle bir durumda kişi nasıl bir davranışta bulunması gerektiğini, nasıl bilecektir? (Savaş 1997: 47) Smith'in bu soruya cevabı "kendi amaçlarımızı gerçekleştirmeye çalışırken sanki görünmez bir el vasıtasıyla diğer insanların ihtiyaçlarına da hizmet etmeye yönlendiriliyoruz" (Ashford 2009: 133) şeklindedir.

Smith, toplumda kendiliğinden düzeni görünmez el metaforunda somutlaştırır. Toplumun örgütlenme biçimine ilişkin tartışma, toplumsal ve toplumlar arası çatışmaların odak noktalarından biri olmuş ve görünmeyen el tartışmaları da her bittiği sanılan toplumlarda yeniden başlamıştır. Görünmez el bir toplumsal, ekonomik, siyasal düzenleyici olarak işlem görmektedir (Sarfati 2010: 198). Smith, görünmez el kavramını '*Tanrı'nın insan faaliyetine yaptığı gizli müdahale*' olarak tanımlamıştır. O, görünmez el'in, kendi kendini düzenleyen bir işleyişe sahip olmasıyla beraber, onun olmadığı zaman hiçbir ahlaktan ve toplumsal düzenden bahsedilemeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca toplumsal düzenin istikrarı ve sahip olduğu hiyerarşide, görünmez el aracılığıyla yapılır (Savaş 1997: 46). Dolayısıyla Smith, görünmez el metaforuyla kendiliğinden düzeni ve

73). Çünkü iş bölümü bireyler üzerinde yabancılaştırma etkisi oluşturur, bireylerin özgür bir şekilde toplumda eylemde bulunmasını sağlar ve toplumun gelişimini bireysel olarak anlaşılmasını da ortaya koyar.

sonuçlarını ifade ederek, insanların dışında ve üstündeki kişilerin insanlar üzerine müdahalesinin ve bununla en iyi sonuçları sağlamaya çalışılmasının gereksiz olduğunu vurgulamıştır (Yayla 1992: 169).

Smith, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda eylemde bulunmaları, doğal düzenin bir parçası ve görünmez el metaforunun gereği olduğu fikrinde dir. Ona göre sürekli bir şekilde bireylerin kendi istek ve arzularıyla eylemde bulunmaları toplumda dengeyi, düzeni, ilerlemeyi ve gelişmeyi sağlamaktadır. Bireylerin nasıl eylemde bulunmalarına öncülük eden mekanizma ise piyasa sürecidir (Kara 2010: 123). Smith piyasa sürecini, toplumsal ve ahlaki bir kavram olarak ele almakta ve bunun da ‘doğal özgürlüğü’ oluşturacağını söylemektedir. Ona göre doğal özgürlük, mükemmel özgürlüktür (Kara 2010: 124). Çünkü doğal özgürlük, bireylere rekabet ve hukuk kurallarına uygun olarak kendi kişisel çıkarlarını takip etme imkânını veren bir toplumsal düzen anlayışıdır (Skousen 2010: 199). Bu noktada Smith’in vurguladığı piyasa sürecinin ve kişisel çıkarın toplumun işleyişinde önemli olduğunu şu ifadelerinde açıkça görmekteyiz: “Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardım severliğinden değil, onların kendi çıkarlarını gözetmeleri sonucunda elde ederiz. Onların insancılıklarına değil, öz sevgilerine sesleniriz ve hiçbir zaman kendi ihtiyaçlarımızdan değil, hep onların kazançlarından söz ederiz.” (Kara 2010: 120).

İşte Smith’e göre insanın kişisel çıkar peşinde koşması, her bireyin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştireceği inancından kaynaklanmaktadır. O, insanın kişisel çıkar peşinde koşmasının ‘hiç istemeden ve hiç farkında olmadan’ toplumun refahını da artırdığını iddia etmiştir (Savaş 1997: 45). Böyle bir durum Hans Kelsen’in adaletin irrasyonel fikriyle de açığa çıkmaktadır. Ona göre hiçbir zaman adil olan bir durum hakkında pozitif bir kanıt sunamayacağımızı, yani üstün otorite tarafından kurulan bir yapıyla bir kuralın adil olup olmadığını rasyonel olarak bilemeyeceğimizi ifade etmektedir. O, sosyal adaleti sağlamak için otorite tarafından bilinçli uygulanan kanunlara değil, bireyler için geçerli olan adil davranış kurallarına uygulananın doğru olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla sosyal adaleti tanımlamak için ne pozitif ne de negatif bir objektif kriterden bahsedilebilir. Kelsen’in ifadesiyle, “rasyonel biliş açısından var olan, sadece insanların çıkarları ve dolayısıyla çıkarların çatışmasıdır. Bunun çözümü bir çıkarın diğeri pahasına tatmini veya var olan çıkarlar arasında sağlanacak uzlaşmayla mümkündür. Şu veya bu çözümün adil olduğu kanıtlamak mümkün değildir.” (Hayek 1997: 118)

Smith ve İskoç düşünürler kendiliğinden düzen fikrini ana hatlarıyla anlatmış olmalarına rağmen, Avusturya İktisadi Okulu düşünürü olan Carl Menger, kendiliğinden düzen yaklaşımının bazı ayrıntılarını ortaya koymuştur. Aslında o, Smith ile Hayek arasındaki boşluğu kapatmıştır (Horwitz 2011: 96). Menger, İktisadın İlkeleri (*Principles of Economics*) adlı eserinde, fiyatların belirlenmesinde piyasanın niyetlenilmemiş sonuçlar olduğunu açıklamıştır. Onun teorisi bir fiyat belirleme teorisi değil, bir fiyat oluşturma teorisidir. O, bu teoriyle piyasa sürecinin önemine vurgu yapmaktadır. İktisada Özel Atıfla Sosyal Bilimler Metodolojisi Üzerine Araştırmalar (*Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*) adlı eserinde Menger, iktisattaki piyasa sürecinin sosyal bilimlerde büyük bir araştırma programı olabileceğini düşünmüştür. Bu katkısından dolayı Menger, 18. Yüzyıl İskoç Aydınlanma düşünürlerinden çıkan kendiliğinden düzen geleneğinin 19. Yüzyıldaki temsilcisi olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim Menger, planlama düşüncesine sahip düşünce geleneğine şu soruyu sormaktadır: ‘*Nasıl olup da, ortak refaha hizmet eden ve ortak refahın gelişmesi için son derece önemli olan kurumlar, onları tesis etmeye yönelik bir ortak irade olmadan varlık alanına girmektedir?*’ Bu soru bir anlamda kendiliğinden düzenin genişletilmiş bir ifadesidir. Buna göre o, belirli kurumların niyetlenerek belirli amaçlar için nasıl inşa edildiği noktasında ‘*pragmatik*’ değil, aksine sosyal ve ekonomik kurumların ‘*terkipçi*’ adını verdiği bir açıklamanın peşinde koşmuştur (Horwitz 2011: 95). Dolayısıyla Menger’e göre toplumsal olayların akışını ve gelişimini aktif bir şekilde belirleyen insanın kurguladıkları değil, eylemleridir (Kirzner 2010: 11).

Menger’in toplumla ilgili bu analizleri, onun insan anlayışıyla da paralellik göstermektedir. Onun, insanı “ışık hızıyla çalışan hesap makinası olmaktan uzak, belirsizlikle malul, cezbedici umutlarla usandırıcı korkular arasında ebediyen salınan, acemi, yanılan bilgisiz bir yaratıktır” (Horwitz 2011: 101) şeklinde görmesi, onu metodolojik bireyciliğin⁷ temsilcisi yapmaktadır. Aynı zamanda yine onun metodolojik bireycilik anlayışı – Menger atomizm/atomistik metod olarak ifade eder – toplum ve toplumsal kurumları bireylerden hareketle araştırılması gerektiğine yönelik bir anlayıştır. Bu anlamda Menger, devlet veya toplum gibi olguların üstün bir planlamacı tarafından değil, daha çok top-

⁷ “Metodolojik bireycilik, toplumsal ilişkileri ifade edecek yasalar ya da düzenliliklerin bireylerin davranışlarına indirgenebileceğini, bu nedenle sosyal bilimlerin en temel yönteminin, bireylerin davranışlarından hareketle toplumsal davranışlara ilişkin genellemelere gitmek olduğunu savunan bir yaklaşımdır.” Bkz: (Acar 2010: 210).

lumdaki bütün bireylerin karmaşık eylemlerinin bileşiği olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Menger'e göre "Ulusal ekonomi kavramını anlamak isteyen bir kimse, onun gerçek öğelerine, bireysel ekonomilere (yani bireysel eylemlere) inmeli ve ikincisinden hareketle birincisini inşa edecek kanunları araştırmalıdır." (İmre 2006: 90)

Ayrıca Menger meşhur para teorisiyle de kendiliğinden düzene hizmet etmektedir. Bu teori Menger'in sosyal bilimlere yönelik yaklaşımını resmetmektedir. Onun için para, '*insan dizaynının değil; insan davranışının bir ürünüdür*'. Paranın bulunmadığı veya daha keşfedilmediği dönemlerde, insanların yapması gereken tek davranışsal varsayım, onların tüketmek istedikleri malları üretmek ve ürettikleri malların fazlasını da elden çıkarmaktır. Böyle bir durum hem karşılıklı mübadelenin gelişmesine hem de insanların kendi arzularını yerine getirmesine yardımcı olmuştur. Ancak insanlar arasında karşılıklı isteklerin yokluğu veya arz ve taleplerin çoğalması mübadeleyi zorlaştırmıştır. Çünkü insanların üretmiş oldukları malın fazlasını mübadele ile değiştirmesinden daha farklı ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Nitekim insanların bu karşılıklı ilişkileri ve ihtiyaçları, bir süre sonra malın mübadelesi yerine mübadele aracına (bu araç; depolanabilir, taşınabilir ve bölünebilir özelliğe sahip olma) ya da paraya bırakmıştır. Ancak insanlar, paranın oluşturulması gerektiğinin bilincine sahip olmamıştır. Gerçekten de insanlar paranın ne olduğunu bile bilmiyorlarsa, nasıl bunun bilincinde olabilirler ki? Bundan dolayı para insan davranışının bir niyetlenmemiş sonucudur. Başka bir deyişle para, insanların hiçbirinin niyetlenmediği veya belki de hayal bile etmediği bir kurumun oluşmasıyla sonuçlanan bir keşif sürecidir. Dolayısıyla Menger'in bu teorisi, insanların bazı olgulara değer biçmeleriyle başlar ve bütünüyle sosyal bir kurumun oluşmasıyla sonuçlanır (Horwitz 2011: 95-96).

Planlı düzene karşı çıkan ve kendiliğinden düzeni savunan bir diğer isim de Ludwig von Mises'dir. Avusturyalı iktisatçı Mises, 20. yüzyılda ekonomik özgürlüğün en önemli savunucularından birisidir. O, sosyalizm, faşizm ve müdahaleci refah devlet fikrinin yükseldiği bu dönemde bireysel özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet fikrini savunan en etkili ve ikna edici düşünürlerindedir. Bununla birlikte Mises, modern kolektivizmin en kapsamlı ve tutarlı eleştiricisidir (Ebeling 2007: 127).

Mises, Sosyalizm(1922), Liberalizm(1927) ve Müdahaleciliğin Eleştirisi(1929) adlı eserlerinde sosyalizm, milliyetçilik ve müdahalecilik taraftarla-

rından farklı bir görüş ortaya koymaktadır. O, toplumsal sınıf, milliyet ve bir ırkın çıkarları bağlamında insanlar arasında kaçınılmaz bir çatışmanın olduğu düşüncesiyle başlamak yerine, aklın ve tecrübenin tüm insanların maddi ve kültürel durumlarını iyileştireceği üzerinde ısrar etmiştir (Ebeling 2007: 133-134). Yani Mises, sosyalizm ve milliyetçilik gibi ideolojilerin açık bir müdahaleyi gerekli kıldığını ve bu müdahalenin de toplumda olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. Çünkü bir müdahale niyetlenilmemiş sonuçlar ve zorluklar ortaya çıkaracaktır ki, bu durum otoriteyi veya müdahaleyi yöneten gücü iki seçenektan biriyle karşı karşıya bırakmaktadır: Müdahaleyi yöneten güç yeni sorunların çözümü için ya daha fazla müdahale yapacak ya da müdahaleci yapıyı tamamen ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla Mises, piyasanın iç içe geçmiş bir ağ olduğunu ve bu yapıya çeşitli şekillerde müdahalenin başka yerlerde ve alanlarda öngörülmemiş sorunlar ortaya çıkacağını vurgulamıştır (Rathbard 2008: 41). Hatta Mises'in "bütün mülkiyetin kollektif olduğu bir toplumda, rasyonel ekonomik hesaplanmanın mümkün olmadığı" (Gamble 1997: 27) tezi, onun müdahale anlayışına karşı çıkışını da göstermektedir. Çünkü o, özel mülkiyetin bireye indirgenmediği tasarımlı toplumlar, ister küçük bir grup isterse demokratik şekilde organize edilmiş bir büyük grup olsun, kaynakları ne derecede etkin kullandıklarını belirlemenin bir yoluna sahip olmadığını iddia etmektedir (Horwitz 2011: 104).

Gerçekten de herhangi bir otoritenin bireyin davranış ve tercihlerini göz önüne alarak, onların rasyonelliği hakkında belirli yargılara varması mümkün değildir. Çünkü birey kendi çıkarını sağlayacak bir seçeneği seçme gücüne sahiptir. Nitekim Mises, hiçbir otoritenin bireye kendi çıkarını sağlayacağı seçeneği tercih etme yetkisinde olmadığını ifade etmektedir (Çalık 2010: 273-274). Bu durum Mises'de, "müşterek bir eylem var, ancak müşterek bir düşünme yok" (Peterson 1999: 143) şeklinde anlaşılmıştır. Hatta o, çağdaş özgürlük kavramının anlamının da bu doğrultuda olduğunu ifade etmiştir. Her insan kendi hayatını tasarlama özgürlüğüne sahiptir. Çünkü insan, üstün otorite tarafından belirli bir plana veya cebir ve baskı aygıtının tasarımlarına göre yaşamak mecburiyetinde değildir. Buna göre bireyin hürriyetini sınırlayan, başkalarının şiddet ve tehdidi değil, kendisinin psikolojik yapısının ve üretim faktörlerinin kaçınılmaz eksikliğidir. Dolayısıyla Mises, insanın kendi kaderi üzerindeki tasarrufunu, kendisinin sahip olduğu doğal yeteneklerinin sınırını aşmamasında görmektedir (Mises 1999: 494).

Netice de o, bir bireyin eylemlerinde mutlak rasyonelliğin, bireyin kendi sınırları çevresinde bir rasyonellik olduğunu ve buna dayanarak hiç kimsenin kendi iddialarını, değerler sistemini başkalarına empoze edemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Mises, rasyonalizmi reddederek anti-rasyonalist liberal gelenekle buluşmuştur. Çünkü bir üst aklın ideal sistem olarak vazedilemeyeceği bir sosyal düzen, sonunda insanların bireysel tercih ve kararlarıyla ortaya çıkan bir kendiliğinden düzen olacaktır (Yayla 1992: 172).

Tarihin ve toplumun kendiliğinden işleyen sürekliliği, hiçbir düzenlemeyi ve planlamayı gerektirmeden, toplumdaki bireylerin kendi tecrübelerinin ve eylemlerinin sonucunda meydana gelmiştir. Planlama düşüncesinde her ne kadar kalkınma, ilerleme, özgürlük ve demokrasi gibi evrensellik iddialarının arkasında iyi ve faydalı amaçlar bulunsa da, gerçekten bu planlama teşebbüsleri toplumun bu sürekliliğine veya kendiliğindenlik yapısına müdahale kötülüğünü özünde barındırmaktadır (Çetin 2004: 104). İşte bu durum 20. yüzyılın sonlarında en önemli entelektüel gelişmelerden biri olan, toplumsal düzenin kendiliğinden incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kendiliğinden doğan düzenin başlıca unsurları olan piyasalar üzerinde yoğunlaştığı gerçeği, iktisat teorisyenleri tarafından ifade edilmiştir. Buna karşın sosyal bilimler alanında ise, genişlemiş toplumun işbirlikli düzeni olarak adlandırılan şeyi sistematik bir şekilde inceleyen kişi Hayek olmuştur. Hayek’de bu anlayış, kapitalist bir toplumda bireylerin birlikte çalışmalarını sağlayan kurallar, normlar, değerler ve ortak davranışlar toplamı anlamına gelmektedir. O, her ne kadar devletçiliği eleştirip, serbest piyasayı savunsa da, düzenin gerekli olduğuna inanmaktadır (Fukuyama 2009: 192).

Klasik liberal gelenek içerisinde görülen Hayek, 20. yüzyılın ortalarına doğru totalitarizmin yükselişi karşısında büyük bir kaygı duyarak benimsediği değerlerin, özgürlüğün ve özgürlükçü sosyal düzenlerin ortadan kaybolmasını engellemek için entelektüel alanda bir şeyler yapmanın gerekli olduğunu düşünmüştür (Yayla 2000: 4). Bunun için Hayek, akademik kariyerine⁸ teknik-teorik bir iktisatçı olarak başlamasına rağmen, zamanla ilgi alanını siyaset felsefesi,

⁸ Hayek’in akademik kariyerinde belki de en önemli etki 1921’de Avusturya Savaş Tazminatı Komisyonunun da çalışırken, Mises ile tanışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ifade Hayek’in değerinin küçültmek değil, sadece onun daha sonraki çalışmalarında çok önemli tesiri olan Mises’in yazılarından ilham aldığına işaret etmektedir. Bu durum, Hayek’in para ve iş dalgaları teorisinde, müdahaleci devlet ve sosyalizm eleştirisinde ve sosyal bilimler metodolojisinde açık bir şekilde belirgindir. Bkz: (Ebeling 1999: 100).

hukuk, metodoloji, psikoloji gibi çok geniş bir alana yaymış ve oldukça ‘enter-disipliner’ bir düşünce sistemi geliştirmiştir. 1980’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerin birçoğunda liberal partilerin iktidara gelmesi, Hayek’in siyaset ve toplum felsefesine⁹ ilişkin çalışmalarını ön plana çıkarmıştır (Yay 1993: 3).

Toplum ve uygarlık kurumlarının kaynağı olarak ifade edilen yasalar, ahlaki normlar ve toplumsal kurallar, insanın kendi zihin güçleriyle belli bir plana göre, kendi arzu ve isteklerini karşılayacak şekilde istediği gibi değiştirmesi gerektiği fikrine, Hayek bütün çalışma hayatı boyunca karşı çıkmıştır (Butler 2001: 19). Hayek, planlı bir düzeni savunan düşünürleri eleştirerek, onların akıl gücünü abarttıklarını ve akıl yürütmelerle bir düzenin baştan sona dizayn edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Düşünür bu konuya ilişkin epistemolojik arka planı her fırsatta tartışmaktadır (Aktaş 2001: 4). O, her türlü değerler sisteminin belli bir plan ışığında yapılandırılmanın güçlüğüne ifade etmektedir.

Hayek’in kendiliğinden düzen analizi, birçok farklı görüşleri arasında önemli bir içeriğe sahiptir. Onun, kendiliğinden düzeni, muhafazakâr ve liberal düşüncenin çeşitli fonksiyonları arasında temel bir birlik sağlamaktadır. Düşünürün kendiliğinden düzen prensibi, aşırı otomistik bireycilik ve tamamen planlanmış sosyal düzen arasında yer almaktadır. Nitekim Hayek kendiliğinden düzen düşüncesiyle, insanlar arasındaki bazı doğal ve gerekli ilişkilerin var olduğunu iddia eden otomistik bireycilikle aynı fikirde değildir. Yine Hayek’e göre, herhangi bir toplumda kendiliğinden düzen düşüncesine uygulama olanağı bulmak ve onu işlevsel hale getirebilmek için, o toplumda bireysel özgürlüğü hakim kılmak gereklidir. Hayek kendiliğinden düzeni, halen bazı değişimlerin yeni şartları ile karşılaşmak için hem kaçınılmaz hem de bizatihi istenilen olduğunda ısrar ederken, o aynı zamanda toplumların korunmaya ihtiyacı olan kurumlarının da var olduğunu iddia etmektedir (Roche III 1977: 10-11).

Kendiliğinden düzen düşüncesi Hayek’in sosyal teorisinde önemli bir rol oynar. Ona göre kendiliğinden düzen teorisi, herhangi bir kişinin niyetleriyle meydana gelmemesine rağmen, halen niyetlenilmiş ürünler olarak da görülebilir. Bu durumun planlanmış icatlar olarak görülmesini gerektiren şeylerin olması, onların düzenlilik sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat Hayek,

⁹ Hayek toplum bilimlerine yönelişini kendi ifadeleriyle şu şekilde açıklamaktadır: “Toplumun nasıl işlediğini anlamak arzum orada başladı... Çünkü gördüklerim beni altüst ediyordu. O yıllarda gerçek anlamda sosyalist fikirlere sahip olduğumu söylemek abartma olur, ama benim kuşağımdan pek çok genç gibi ben de savaş sonrasında toplumu daha hakça ve daha iyi bir dünyaya doğru ilerletmeye katkıda bulunmak tutkusuyla doluydum.” Bkz: (Güvenç 1999: 18).

inançlarımıza öncülük eden antropomorfik düşünce alışkanlıklarının aksine, her düzenliliğin insan dizaynının ürünü olarak yorumlanmaması gerektiğini iddia etmektedir. Kendiliğinden düzenler niyetlenilmemiş insan eylemlerinin sonucudur, fakat her niyetlenilmemiş insan eylemlerinin sonucu da kendiliğinden düzen olarak düşünülmemelidir. Çünkü her kendiliğinden düzen formülasyonu planlanmamış olarak görüldüğünde ve bireyler için faydalı olduğunda bir düzen olarak karakterize edilebilmektedir. Dolayısıyla Hayek'in düşüncesinde merkezi bir önemi olan insan eylemlerinin sonuçları kendiliğinden düzenin temelidir. O, bütün çalışmalarında, kendiliğinden düzen düşüncesinin sosyal gerçekleri yansıttığını iddia eder ve herhangi bir sosyal teorinin öz formunun bu olduğunu vurgular (Petsaulas 2001: 12).

Hayek'e göre, niyetlenilmemiş sonuçlar için bir güdü olarak kişisel çıkara dayanma ihtiyacı, bireyin toplumsal ilişkilerde daha az kişisel ve daha fazla anonim olduğunda artmaktadır. Çünkü bireyin iyi bildiği ve tanıdığı kişilere sempati ve yakınlık duygusu daha fazla olmaktadır. Ayrıca bireyin o yakın olduğu kişilere nelerin fayda sağlayacağı hakkında daha fazla bilgiye sahip olması da doğaldır. Böyle bir durumda bireyin kişisel çıkarından daha çok alturizm duyguları ağır basmaktadır (Horwitz 2011: 93). İşte Hayek'e göre, insan sadece bilgisi değil, aynı zamanda hedef ve amaçları açısından da toplumun ürünüdür. Çünkü toplumda meydana gelen değerlerin varlığını sürdürmesini ya da değişmesini belirleyen şey, bireysel arzular ve amaçlardır (Hayek 2013: 72).

Objektif bir bakış açısına sahip olan bireyler kendi uygarlıklarının daha iyi olup olmadığına bakmaksızın, gelişimin maddi sonuçlarının topluma faydalı olduğu bilincine sahip olan herkes tarafından talep edilmektedir. Ancak bu insanlar gelişmeyi gerekli bir koşul olarak görmeyecekler ve pek tabii ki kendilerinin arzu ettikleri şeyleri de alıp seçeceklerdir. (Hayek 2013: 95). Dolayısıyla insanların kendi arzu ettikleri şeyi yapmak istemeleri – onların beğenilerine uymayan sonuçları önlemek isteseler de – ilerlemenin devamına bağlı değildir (Hayek 2013: 94). Çünkü Hayek, bireyin toplum içerisinde eksik ve sınırlı bilgiye sahip olduğunu düşünmektedir. Bu durum ise bireyi, kendi bilgi ve becerisini kullanarak kendi öz çıkarını sağlamaya yönlendirmektedir. Her birey kendi öz çıkarını sağlamaya çalışırsa – nitekim bireylerin doğal ve sonradan kazanılmış zihni ve tecrübi bilgilerinin farklı olduğu göz önüne alındığında – onların piyasada ve toplumdaki kazanımları kaçınılmaz bir şekilde birbirlerinden farklı olmaktadır (Ebeling 2007: 139). Çünkü bireyi üretici ve verimli kılabilmek ancak onun özgür bırakılmasıyla olanaklıdır.

Sonuçta Hayek, planlı bir düzene karşı çıkışının ne kadar önemli olduğunu, Marx'ın 'şimdiye kadar ki filozoflar dünyayı anlamakla yetinmişti, bizim görevimiz dünyayı değiştirmek' ifadesine yönelttiği şu tutarlılık arz eden eleştirisiyle de göstermektedir. '*Bırakın dünyayı istediğimiz istikamette değiştirmeyi, değişikliğin nereye doğru olduğunu bilmek dahi mümkün değildir*' (Yayla 2000: 16).

SONUÇ

Bir toplumsal düzenin var olup olmadığı, eğer var ise onun kaynağının ne olduğu veya hangi düşünce yapısıyla oluşturulduğu ve bununla birlikte düzenin durağan veya statik bir yapıda mı ya da ilerlemeye ve gelişmeye dayalı mı olduğu, insanlık tarihi boyunca düşünürler, filozoflar ve bilginler tarafından sorgulanmıştır. Hiç şüphe yoktur ki, bu sorgulamanın ana unsuru ‘*insanın neliği*’ olmuştur. Düşünce tarihinde Hegel’e kadar ki birçok filozof, kendi teorilerinin veya düşüncelerinin temellerini kurabilmek için öncelikle insanın özünü veya neliği’ni araştırma konusu yapmışlardır.

Bu çalışmamızda da görüldüğü gibi kendiliğinden düzen düşüncesini savunan düşünürler için de ‘*insanın neliği*’ önemli bir problemdir. Kendiliğinden düzen düşüncesine göre insan, eksik ve sınırlı bir varlıktır. İnsanın bu eksikliği hem zorunlu hem de kaçınılmazdır. Çünkü insan, toplum içerisinde var olan bilgilerin yalnızca bir kısmına sahiptir. Bu anlamda bir toplumsal düzen de insan, sadece bilgisi ve aklı ile bir toplumu düzenleme veya kurgulama imkânına sahip değildir. Böyle bir durum ise bir düzenin ancak kendiliğinden veya evrimsel bir şekilde meydana geleceğinin vurgulandığı anlamına gelmektedir. İşte bir toplumsal düzen anlayışı olacaksa ki vardır; bu ise kendiliğinden düzendir.

Bununla birlikte belli bir düzenin var olması ve devamının sağlanması için kuralların düzenin vazgeçilmez bir özelliğidir. Tasarımlı düzende de kendiliğinden düzende de belli bir kurallar manzumesi vardır. Ancak bu kuralların ortaya çıkışı ve toplum içerisinde yayılışı her iki düşüncede de farklılık arz etmektedir. Buna göre, tasarımlı düzen de belli bir kurallar üst akıllar tarafından oluşturularak toplum içerisindeki bireylerin uymaları sonucunda, düzenin insan hayatını uyumlu hale getireceği ifade edilmektedir. Kendiliğinden düzen de ise kurallar toplum içerisinde bireylerin meydana getirmiş olduğu eylemler veya davranışlar sonucunda ve ona uygun olup olmadığını süreç içerisinde belirlenen soyut ve genel kurallarla meydana gelmektedir.

Planlama, genelin iyiliğini arzu eden bir sistem olarak görülmektedir. Bu açıdan planlamayı yapan üst akıl ya da iktidar, toplumun bütün fertlerini dikkate alarak yasalarını veya kurallarını belirlemek zorundadır. Ancak bir iktidar veya otorite planlama düşüncesine teşebbüs ederse – bu ister iktisadi isterse toplumsal olsun – bu yapılanların neticesi toplumu totaliter siyasete veya yönetime götüreceğinden hiçbir şüphe yoktur. Çünkü toplumun kendi benliğinden veya

özlerinden çıkmayan her türlü değer bir üst otorite tarafından empoze edilmek durumundadır. Eğer bir iktidar veya otorite toplumsal ve iktisadi kalkınmayı düşünürse ve de bunu pratik hayat içerisinde ortaya koymaya çalışırsa, özellikle de toplumda fikir özgürlüğünün serbestliğini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla toplumsal düzenin gelişimi ve ilerlemesi bir şef veya şefler topluluğuna bırakılırsa, o toplum sadece o kişilerin düşünce dünyası üzerinde odaklanmak durumunda kalacaktır.

Bir toplumda gerçekleştirilebilecek planlama, toplumsal hayat için birçok noktada problemleri veya sorunları gün yüzüne çıkaracaktır. Bu gibi sorunlar ise özellikle toplumun ahlakı, siyasete bakışı ve değerleri üzerinden şekillenecektir. Bunlara verilecek cevaplar planlanan toplumsal hayat çerçevesinden ya da yeni belirlenen ve kabul edilmiş olan fikir etrafından verileceği için ancak o fikri doğrulayacak şekilde cevaplara yönelecektir. Fakat herhangi bir topluma içtimai düzen vermek isteniyorsa, o toplumda öncelikle ‘özgürlük’ plan dairelerinde meşrulaştırılmalıdır. Bu durumda toplum içinde oluşabilecek ihtiyaçlara yönelik sorunlar zamanla toplumun kendi isteği etrafında cevaplarını bulacaktır. Kısaca küreselleşmiş bu dünyada hangi topluma bakacak olursak olalım, hemen hemen her toplumda farklı fikirler, sorunlar, çatışmalar o toplum için bir negatif boyuttan ziyade pozitif hale gelebilmektedir. Çünkü karşıt fikirler o toplumda daha çok özgürlük, farkındalık ve yenilik oluşturmaktadır.

Gerçekten insan, toplum, özgürlük, düzen, hukuk gibi kavramların toplumun vazgeçilmez bir değeri olduğunu ve bu değerleri tasarımlı bir şekilde inşa ettiğimiz takdirde totaliter bir toplum algısının oluşacağını söylememek için hiçbir neden yoktur. Bu açıdan kendiliğinden düzen fikrinde ifade edilen özellikler, bir toplum için daha iyi sonuçlar doğurabileceği söylenebilir. Ancak gelişen ve ilerleyen şu anki dünyamızda toplumun bütün değerlerinin kendiliğinden düzen fikrine bırakılması, o toplumda daha kötü sonuçların da ortaya çıkma ihtimalini göz önüne almak gerekir. Bunun için bazı insan ilişkilerinde gerçekleşecek olguların bir plan dâhilinde yapılması, o toplumun daha iyi olacağı düşüncesini hâkim kılabilir. Lakin her ne kadar da diğer toplumlardan alınan veya öğrenilen değerler bir toplum da belli bir algıyı oluşturmuş olsa da, o toplumun kendi yapısına uygun olup olmadığı anlaşılmeden topluma yansıtılması ya da toplumun kendi değerlerinden çıkmayan yeni değerlerin toplumu ilerletmesi veya geliştirmesi sorunsal olacaktır. Dolayısıyla kendiliğinden düzende amaç sadece geçmişten gelen bir düzen anlayışının nasıl meydana geldiğini ortaya koymak

değildir. Aynı zamanda insanın faydasını sağlamak için doğru olarak belirlenen ahlak, siyaset, hukuk ve ekonomi gibi alanların toplumsal süreç içerisinde oluşumuna izin verilmesidir. Nitekim çağdaş düşünörlere göre, bir toplumun geleceği, ilerlemesi ve refah içinde yaşayabilmesi için tek bir ideolojik aygıt üzerinde bulunulması, toplumun tüm yönleriyle açıklama güçlölüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bunun için herhangi bir düşünür bütün ideolojilerden faydalanmalı ancak onların mutlak doğru olduğunu düşünmemelidir. Hatta bir gün belki de bireyi temel paradigma olarak kabul eden liberaller bile, bu görüşün ortadan kalkması gerektiğini savunmak durumunda kalabilirler. Dolayısıyla toplumu yönlendiren insanların davranışları veya eylemleridir; politikacılar, planlamacılar, kanaat önderleri ve bilim adamları değildir.

KAYNAKÇA

ACAR, Mustafa (2010), “Avusturya İktisadının İktisadi Düşünceye Katkısı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (59-60), 203-215.

AKTAŞ, Sururi (2001), *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara.

ALADA, A. Dinç (2010), “Adam Smith’te Yanlılabirlik Fikrinin Güncelliği”, (Der. Mine Kara N. Emrah Aydınonat), *Görünmez Adam Smith*, (ss. 53-65), İletişim Yayınları, İstanbul.

ARİSTOTELES (2009), *Politika*, (11. Baskı), (Çev. Mete Tunçay), Remzi Kitapevi, İstanbul.

ASHFORD, Nigel (2009), *Özgür Toplumun İlkeleri*, (Çev. Can Madenci), Liberte Yayınları, Ankara.

BAŞDEMİR, Hasan Yücel (2005), “İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 10 (37), 27-44.

BOCK, Kenneth (2006), “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, (Çev. Aydın Uğur), (Haz. Mete Tunçay-Aydın Uğur), Tom Bottomore-Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi-I*, (ss.73-133), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

BURCU, Esra (1998), “Evrimeci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobioloji”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 175-186.

BURNS, Edward Mcnall (1984), *Çağdaş Siyasal Düşünceler(1850-1950)*, (2. Baskı), (Çev. Alaeddin Şenel), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

BUTLER, Eamonn (2001), *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Liberte Yayınları, Ankara.

CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*,(3. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul.

ÇALIK, Ümit (2010), “Avusturya İktisat Okulu ve Rasyonel Aktör”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (59-60), 273-276.

ÇETİN, Halis (2004), “Muhafazakârlık: Kaosa Karşı Kozmos”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1 (1), 87-119.

ÇİĞDEM, Ahmet (2009), *Aydınlanma Düşüncesi*, (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇOTUKSÖKEN, Betül (1991), *Felsefi Söylem Nedir?*, Ara Yayıncılık, Ankara.

DUMAN, Fatih (2006), “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1), 117-152.

DUMAN, Fatih (2010), “Edmund Burke’te Muhafazakârlığın Liberal Temelleri: Rasyonalizm, Sosyal Teori ve Siyaset”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (57-58), 95-125.

EBELİNG, Richard M. (1999), “F. A. Hayek: Bir Yüzyılın Değerlendirilmesi”, (Çev. Atilla Yayla), *Liberal Düşünce Dergisi*, 4 (15), 99-104.

EBELİNG, Richard M. (2007), “Ludwing von Mises: Özgürlüğün Ekonomi Politikçisi”, (Çev. Seval Yaman), *Liberal Düşünce Dergisi*, 12 (45-46), 127-143.

FUKUYAMA, Francis (2009), *Büyük Çözülme, İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*, (2. Baskı), (Çev. Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, İstanbul.

GAMBLE, Andrew (1997), “Hayek ve Sol”, (Çev. Ataç Unlu), *Liberal Düşünce Dergisi*, 2 (6), 23-31.

GÖKBERK, Macit (2008), *Felsefe Tarihi*, (18. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÜVENÇ, Nazım (1999), *Hayekizm*, BDS Yayınları, İstanbul.

HANRATTY, Gerald (2002), *Aydınlanma Filozofları: Locke, Hume ve Berkeley*, (Çev. Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul.

HAYEK, Friedric August von (2007), “Bilginin Toplumda Kullanımı”, (-Çev. Turan Yay), *Liberal Düşünce Dergisi*, 12 (45-46), 165-177.

HAYEK, Friedrich August von (2004), “Entelektüeller ve Sosyalizm”, (Çev. H. Emre Bağce), *Doğu-Batı Dergisi*, 8 (30), 243-261.

HAYEK, Friedrich August von (2010), *Kölelik Yolu*, (4. Baskı), (Çev. Turhan Feyzioğlu-Yıldırım Arsan-Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.

HAYEK, Friedrich August von (1997), “Kuruculuğun Hataları”, (Çev. Simten Çoşar), *Liberal Düşünce Dergisi*, 2 (7), 110-124.

HAYEK, Friedrich August von (2013), *Özgürlüğün Anayasası*, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), BigBang Yayınları, Ankara.

HORNE, Thomas A. (1995), “Bernard Mandeville”, *Blackweel'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi*, (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıraç), Ümit Yayıncılık, Ankara, C. II, 97-98.

HORWITZ, Steven (2011), “Smith’ten Menger’e ve Hayek’e: Kendiliğinden Doğan Düzen Geleneğinde Liberalizm”, (Çev. Atilla Yayla), *Liberal Düşünce Dergisi*, 16 (64), 91-107.

HUME, David (2010), *Ahlak*, (Çev. Nil Şimşek), Dergâh Yayınları, İstanbul.

HUME, David (1945), *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Selmin Evrim), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İMRE, A. Gülçin (2006), *Avusturya Okulu İçinde Ludwig von Mises ve İktisadi Düşünceye Katkısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KARAKAŞ, Âdem – ALP, Salih (2006), “F. A. Hayek’in Yaklaşımıyla Piyasa Mekanizması ve Özgürlük”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 11 (43), 5-29.

KARA, Mine (2010), “Yerleşik İktisatta Bireycilik: Adam Smith ve Friedrich von Hayek Üzerine Bazı Gözlemler”, (Der. Mine Kara-N. Emrah Aydınmat), *Görünmez Adam Smith*, (ss.117-137), İletişim Yayınları, İstanbul.

KİRZNER, Israel M. (2010), “Mises ve Onun Kapitalist Sistem Anlayışı”, (Çev. Turan Yay), *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (59-60), 7-21.

KÖKTAŞ, Mümin (2010), *İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi*, (Yayınlanmamış doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KUYUCUOĞLU, İsa (2015), “Sosyolojinin Kuruluşunu Etkileyen Düşünce Akımları ve Klasik Sosyolojide Yöntem Tartışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 674-687.

MADENCİ, Can (2009), *İktisadi Hesaplama Tartışması ve Hayek*, (Ya-

yınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

MİSES, Ludwing von (1999), “Anti-Kapitalist Zihniyet”, (Çev. Mustafa Metin), (2. Baskı), (Der. Atilla Yayla), *Sosyal ve Siyasal Teori*, (ss. 493-502), Siyasal Kitabevi, Ankara.

MOLLAER, Fırat (2004), “Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık: Burke’ten Hayek’e”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1 (2), 157-193.

O’NEİLL, John (2001), *Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika*, (Çev. Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ÖYMEN, Örsan K. (2013), “David Hume”, (Ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e I-II*, (ss.283-294), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

PETERSON, William H. (1999), “Liberal Bir Fikir Devi: Mises”, (Çev. Cennet Uslu), *Liberal Düşünce Dergisi*, 4 (16), 142-146.

PETSAULAS, Christina (2001), *Hayek’s Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and The Scottish Enlightenment*, Routledge Studies in Social and Political Thought, London.

RATHBARD, Murray N. (2008), “Ekonomik Krizler, İş Çevrimleri, Mises ve Çağımızın Paradigması”, (Çev. Mustafa Acar), *Liberal Düşünce Dergisi*, 13 (51-52), 33-45.

ROBERTSON, John C. (1994), “Adam Ferguson”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi-I*, (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırarç), Ümit Yayıncılık, Ankara, I, 260.

ROCHE III, George C. (1977), “The Relevance of Friedrich A. Hayek”, (Ed. Fritz Machlup), *Essays on Hayek*, (ss. 1-13), Routledge & Kegan Paul, London.

SARFATİ, Metin (2010), “Görünmeyen El Metaforu”, (Der. Mine Kara-N. Emrah Aydınonat), *Görünmez Adam Smith*, (ss.197-219), İletişim Yayınları, İstanbul.

SAVAŞ, Vural Fuat (1997), “Görünmez El, Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2 (8), 43-54.

SENA, Cemil (1976), "Adam Ferguson", *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, II, 114-116.

SENA, Cemil (1976), "Bernard de Mandeville", *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, III, 366-368.

SENA, Cemil (1976), "David Hume", *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, II, 469-479.

SHAYEGAN, Daryush (2012), *Yaralı Bilinç*, (3. Baskı), (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul.

SKOUSEN, Mark (2010), "Her Şey Adam ile Başladı", (Çev. İsmail Akbulut-Özlem Çağlar Yılmaz), *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (59), 199-203.

SÖĞÜTLÜ, İlyas (2008), "İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Kökenleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, 13 (51-52), 197-215.

TÜRK DİL KURUMU (1974), *Türkçe Sözlük*, (6. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

WELLS, Calvin (1984), *İnsan ve Dünyası*, (2. Baskı), (Çev. Bozkurt Güvenç), Remzi Kitabevi, İstanbul.

YAKA, Aydın (2011), *Sosyal Değişme: Türk Modernleşmesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

YAYLA, Atilla (1992), *Liberalizm*, (4. Baskı), Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara.

YAYLA, Atilla (2000), *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, (2. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara.

YAY, Turan (1993), *F. A. Hayek'te İktisadi Düşünce*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

YAZĞAN, Şükrü (2006), "Karmaşık Sosyal Sistemlerde 'Düzen' Kalıplarının Fraktal Yapısı", *Science and Engineering Journal of İstanbul Kültür University*, 4 (2), 209-221.

YILDIRIM, Engin – DUMAN, Mehmet (1998), "Hayek ve Piyasanın Kendiliğinden Düzeni", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (41-42), 239-252.

Sedat BİNİCİ

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Emre ÖZSÖY

ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV

Hikmet ÇİÇEK

3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ

Yunus Emre AYDIN

FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİB'DE FÂTİMÎ- KUTÂME İLİŞKİLERİ (762-972)

Muhammet Nuri CEYLAN

KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ

Kürşat BARDAKCI

MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NİN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2003

9 772587 200005